

KGB agentūrinio-operatyvinio darbo įrankis – konspiraciniai (susitikimų) butai

Remiantis Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esančiais Lietuvos SSR KGB archyviniais šaltiniais, publikacijoje nagrinėjama KGB agentūrinio-operatyvinio darbo įrankių – susitikimų butų paskirties specifika ir jų naudojimo tendencijos. Iš esmės atskleidžiama bendro pobūdžio KGB agentūrinė-operatyvinė veikla susitikimų butuose, apžvelgiamas butų laikojuų vaidmuo, nagrinėjamos KGB operatyvinių darbuotojų ir agentūros konspiratyvaus ryšio palaikymo galimybės, kruopščiai slėptos nuo Lietuvos visuomenės, paminimi slapčių KGB butų išlaikymo bei atsiskaitymo su jų laikojuais klausimai.

IVADAS

Nerimstančios kalbos apie KGB bei šios sovietinės institucijos slaptą veiklą verčia atskleisti naujus agentūrinio-operatyvinio darbo ypatumus. Lietuvoje svarbiausia KGB veiklos forma buvo konspiracija. Kad neparankūs režimui asmenys nesužinotų apie KGB operatyvinių darbuotojų ryšius su agentais, imtasi ypatingų atsargumo ir saugumo priemonių (pavyzdžiui, telefonu tariantis dėl susitikimų pasakomos iš anksto sutartos frazės ir pan.). Susitikimams su agentais buvo parūpinamos tarnybinės

patalpos, į kurias lankytojai galėdavo patekti nepastebėti. Antai 1951 m. pabaigoje LKP CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui buvo pranešta, jog agentūriniam darbui trūksta patalpų. Konstatuota, kad MGB Vilniaus srities valdyba turi 47 kambarius, tačiau normalioms darbo sąlygoms reikia dar 78 kambarių¹. Konspiracijos sumetimais čekistai dažniausiai būdavo įkurdinami viename pastate su milicija, nes čia ateidavo žmonės tvarkyti įvairių reikalų, todėl nesukeldami įtarimų laisvai galėdavo užsukti ir agentai. Bet reikėjo sudaryti palankias sąlygas priimti agentus, apie kuriuos nieko nežinotų kiti KGB darbuotojai. Agentūrinis darbas turėjo būti atitinkamai užmaskuotas. XX a. šeštajame dešimtmetyje įvyko KGB agentūros tinklo reorganizacija. Tarp agentų daugėjo aukštuosius mokslus baigusių žmonių, pradėta rūpintis jų politiniu patikimumu. Tokie pokyčiai vertė keisti ir agentūrinio-operatyvinio darbo metodus. Didelės KGB pajėgos buvo sutelktos siekiant dar labiau įslaptinti visuomenės slaptą kontrolę. Tam reikėjo turėti saugias ir slaptas patalpas. Taigi slapta naudoti butai tapo pagrindiniu KGB agentūrinės-operatyvinės veiklos įrankiu. Pažymėtina, jog konspiracija padėjo KGB išlaikyti veiklos slaptumą, o tai garantavo greitą ir sklandų KGB operatyvinių darbuotojų bendravimą su agentais.

Operatyvininkai su agentais susitikinėdavo ne tik slaptuose butuose, bet ir „bute-gaudyklėje“, konspiraciniame punkte. KGB priklausę slapti butai buvo dviejų kategorijų: susitikimų ir konspiraciniai.

KGB susitikimų butas – gyvenamoji, rečiau tarnybinė patalpa, sovietinio saugumo slaptai naudota agentų, rezidentų priėmimui, specialiai susitarus su atsakingu už ją asmeniu. Tokiais butais naudojosi ir rezidentai susitikimams su palaikančiais ryšį agentais. Už gyvenamąsias ir tarnybines patalpas atsakingą asmenį sovietinis saugumas verbavo kaip susitikimų buto laikytoją. Susitikimų butams buvo suteikiamas slapyvardis arba numeris. Tokiais butais drausta paversti partinių, sovietinių, profesinių sąjungų ir komjaunimo, KGB, MVD, teismo ir prokuratūros darbuotojų butus.

KGB konspiraciniai butai buvo kelių tipų: 1) tarnybinė patalpa, esanti sovietinio saugumo žinioje ir naudojama su tam tikromis priedangomis agentų, rezidentų priėmimui, išorinio sekimo tarnybos slaptųjų darbuotojų darbui, operatyvinės technikos paskirstymui ir kitiems KGB operatyvinių padalinių tarnybiniams tikslams; 2) butas, kuris galėjo būti naudojamas užsienio žvalgų, besilankančių SSRS, oficialia priedanga asmeniniams susitikimams su agentais. Konspiracinių butų laikytojais galėjo būti sovietiniai piliečiai, šiam tikslui specialiai užverbuoti užsienio žvalgybos, arba SSRS gyvenantys užsieniečiai.

Butas-gaudyklė – faktiškai tai buvo gyvenamoji patalpa, naudojama KGB siekiant sučiupti prieš agentus žvalgus ir Vakarų antisovietinių organizacijų emisarus. Buto-gaudyklės laikytojais galėjo būti: 1) prieš žvalgybos agentai, perverbuoti sovietų kontržvalgybos. Apie tokių butų egzistavimą priešui buvo žinoma, nes juos parinkdavo jo paties agentai. Kontržvalgybos uždavinys buvo išlaikyti paslapyje tokio buto laikytojo perverbavimo faktą; 2) sovietų kontržvalgybos agentai, infiltruojami į prieš agentūros tinklą. Gyvenamąją patalpą prieš žvalgybos agentų laikinai priedangai SSRS teritorijoje KGB planuodavo pradėdamas operatyvinius žaidimus

su užsienio žvalgyba; 3) sovietų kontržvalgybos agentai, pakišami prieš žvalgybai per kitus dalyvaujančius agentus, kurie tęsdavo operatyvinius žaidimus su priešu; 4) sovietų kontržvalgybos agentai iš piliečių, užleidžiančių savo gyvenamąsias patalpas, butus nakvynei iš svetur atvykusiems asmenims, dėl tam tikrų priežasčių nepasinaudojusiems viešbučiu².

Turėtos ir kitos ryšio palaikymo, susitikimų ir bendravimo su agentais patalpos, vadinamieji konspiraciniai punktai.

Konspiracinis perdavimo punktas – tam tikra vieta, kurioje tarpininko padedamas KGB operatyvinis darbuotojas arba rezidentas palaikė ryšius su agentu. Tam tikslui naudoti butai ir tarnybinės patalpos, telefonai. Tarpininkais, konspiracinių perdavimo punktų laikytojais buvo verbuojami ir panaudojami atitinkami nuomininkai arba asmenys, atsakingi už tarnybines ar kitas patalpas arba dirbantys jose, asmeninių telefonų savininkai. KGB kontržvalgybiniai skyriai galėjo naudotis trimis konspiracinių perdavimo punktų formomis: „pašto dėžutė“, konspiraciniu adresu ir konspiraciniu telefonu³. Konspiracinis telefonas buvo reikalingas operatyviniam darbuotojui ir agentui pasikeisti informacija žodžiu per tarpininką – telefono laikytoją. Juo naudotasi prireikus užmegzti skubų agento ir operatyvinio darbuotojo ryšį ir kitais skubiais atvejais. Konspiracinio telefono laikytoju galėjo būti asmuo, turintis asmeninį telefoną, o svarbiausia – dėl sveikatos, amžiaus ir kitų priežasčių daugiausia laiko praleidžiantis namuose. Tam dažniausiai tikdavo susitikimų ir konspiracinių butų laikytojai⁴.

Slaptų butų laikytojai arba savininkai traktuoti kaip pagalbiniai KGB darbuotojai. Jie turėjo slapyvardžius, tačiau agento statuso neįgijo, nes jokių bendradarbiavimo su sovietiniu saugumu raštų nepasirašinėdavo. Tai buvo Lietuvos SSR KGB užverbuoti, slaptai su šia represine struktūra bendradarbiavę asmenys, leisdavę savo gyvenamąsias

ar tarnybines patalpas naudoti operatyvinių darbuotojų susitikimams su agentais bei sudarydavę tam būtinas konspiracijos sąlygas. Tiems patiems tikslams buvo verbuojami ir konspiracinių butų laikytojai. Konspiraciniai butai su tam tikra priedangos legenda naudoti susitikimams su vertingais ir itin patikimais agentais bei rezidentais. Tokių butų savininkais laikyti ir nuomininkų vaidmenį atliekantys asmenys, kurie nusišėdavo savo priklausomybę KGB. Konspiracinių butų laikytojais sovietinis saugumas pasirinkdavo daugiausia vienišus ar nedideles šeimas turinčius KGB etatinius darbuotojus arba specialiai užverbuotus sovietinius piliečius. Pagal specialią priedangos legendą jie turėjo užtikrinti normalų konspiracinio buto funkcionavimą⁵.

Istoriografijoje vis daugiau dėmesio kreipiama į represinių slaptųjų tarnybų nusikaltamos veiklos tyrimus, tačiau ne visose studijose faktai pagrindžiami archyvine medžiaga. Nors Vakaruose ne vienas autorius analizuoja KGB žvalgybą, deja, nėra konkrečių studijų, kuriose būtų išsamiai atskleisti KGB veiklos organizavimo techniniai aspektai. Pavyzdžiui, Johnas Barronas⁶ plačiai aprašė sovietų agentų darbą įvairiose pasaulio šalyse, apžvelgė KGB struktūrą. Christopheris Andrew ir Vasilijus Mitrochinas⁷ atskleidė KGB vaidmenį JAV ir Europoje, sovietų šnipinėjimo praktiką. Tačiau visas dėmesys sutelktas ne į KGB veiklą Sovietų Sąjungoje, o į slaptas operacijas užsienyje.

Kai kurie tyrinėtojai tik fragmentiškai yra rašę apie slaptus susitikimų butus. Helmutas Müller-Enbergsas, tyrinėjęs VDR valstybės saugumo ministerijos slaptojo darbo teoriją ir praktiką, teigė, kad „logistikos užduotis atliekančių neoficialių darbuotojų veiklos sritis buvo labai siaura. Jie konspiratyviems neoficialių darbuotojų ir operatyvinių darbuotojų susitikimams skirdavo savo kambarį, butą ar namą arba juos saugodavo. Valstybės

saugumo ministerijos ryšiui su neoficialiu darbuotoju, esančiu vadinamojoje operacijos teritorijoje – pirmiausia Vokietijos Federacijoje Respublikoje arba Vakarų Berlyne, – galėjo būti panaudoti jų telefonai arba adresai. 1950–1967 m. direktyvose šio tipo agentai buvo vadinami konspiracinių butų savininkais, nuo 1968 m. – neoficialiais darbuotojais ryšių sistemos konspiracijai užtikrinti papildomai nurodant: konspiracinis butas arba konspiracinis objektas, sutartinis adresas, sutartinis telefonas, arba saugumas“⁸. Kaip matyti, konspiracinių butų savininkai yra laikomi tam tikro tipo agentais.

Ir Lietuvos naujausiosios istorijos tyrimuose išryškėja dėmesys KGB veiklai. Kai kurių istorikų darbuose užsimenama apie konspiracinio pobūdžio patalpų egzistavimą bei jų išlaikymui skirtas lėšas. Arvydas Anušauskas⁹ pateikia archyvinius duomenis apie KGB finansus operatyvinei veiklai ir pan. Juozas Starkauskas¹⁰, nagrinėdamas žvalgybinę veiklą pasienyje, atkreipė dėmesį į slaptų butų naudojimą.

KGB sudarytame „Kontržvalgybos žodyne“¹¹ (rusų kalba) yra suformuluoti susitikimų ir konspiracinių butų apibrėžimai, aiškinama, kaip gali būti palaikomas operatyvinių darbuotojų ir jų agentų ryšys, apibūdintos slaptų butų laikytojų veiklos funkcijos.

Sovietmečiu slaptai leistame leidinyje „Sbornik KGB SSSR“¹² šiek tiek rašyta ir apie susitikimus su agentais, tačiau labiau gilintasi į jų auklėjamąjį darbą. Šio leidinio 1990 m. Nr. 142 siūlyta neetatinius konspiracinių ir susitikimų butų laikytojus priskirti pagalbinei agentų kategorijai.

Rusijoje išleistoms studijoms dar būdingas KGB veiklos ideologizavimas, bet kai kuriose iš jų jau remiamasi ir archyvine medžiaga. Tokie autoriai kaip Viačeslavas Široninas¹³, Anatolijus Jelizarovas¹⁴, Filipas Bobkovas¹⁵, Aleksandras Ševėkinas¹⁶ yra susiję su sovietų žvalgyba ir kontržvalgyba.

Nors jie daugiau dėmesio skiria JAV agentūrai, tačiau taip pat atskleidžia agentūrinio darbo turinį bei diskutuoja apie KGB vaidmenį SSRS suirimo laikotarpiu.

Šis tyrimas atliktas išanalizavus išlikusius LSSR KGB tarnybos archyvinius šaltinius, saugomus LYA. Darbui panaudoti LSSR KGB miestų skyrių ir rajonų poskyrių darbo organizavimo planai, ataskaitos, pažymos apie agentūrinį-operatyvinį bei kontržvalgybinį darbą. KGB operatyvinių darbuotojų veiklos patikrinimo dokumentuose (raportuose, pažymose, paaiškinimuose, išvadose) atsispindi agentūrinės-operatyvinės veiklos subtilybės. Susitikimų butų laikytojų piniginius reikalus atskleidžia finansinės ataskaitos, atsiskaitymų su šiais asmenimis sąrašai. Agentams, susitikimų butų laikytojams išmokėtų lėšų apskaitos registracijos lapuose užfiksuota, kokias pinigų sumas jiems KGB mokėdavo už butų nuomą. Kadangi apie konspiracinius butus išlikę tik fragmentiški duomenys, visas dėmesys yra sutelktas į susitikimų butus. Užsibrėžta LSSR KGB agentūrinės-operatyvinės veiklos kontekste išanalizuoti slapčių butų statusą bei atskleisti tokių butų laikytojų vaidmenį, išnagrinėti, kaip vykdavo KGB operatyvinių darbuotojų ir jų „jurisdikcijoje“ esančių agentų susitikimai slapčiuose butuose.

SSRS KGB SLAPTŲ BUTŲ STATUSAS

Sovietinėje Lietuvoje KGB agentūrinei-operatyvinei veiklai organizuoti ir koordinuoti bei konspiratyviam ryšiui tarp KGB operatyvinių darbuotojų ir jų turimos agentūros palaikyti reikėjo specialių patalpų. Vadovaujantis įsakymais iš Maskvos tam daugiausia buvo pasirenkami gyvenamųjų namų butai. SSRS KGB pirmininko Ivano Serovo 1958 m. spalio 3 d. įsakymo Nr. 0040 instrukcijoje iškelti konspiracinių ir susitikimų butų pa-

rinkimo bei naudojimo trūkumai, apibrėžta, kaip jais naudotis naujomis vidaus sąlygomis. Joje pažymėta, kad daugelyje KGB padalinių konspiraciniai ir susitikimų butai ne visada buvo patikimai įslaptinami, o jų maskuotės tikrintos paviršutiniškai. Kai kurie KGB darbuotojai neatsakingai organizuodavo susitikimus su agentais, o tai grėsė tikrosios butų paskirties atskleidimu. I. Serovas piktinosi, kad tuose butuose dažniausiai lankėsi agentai, praeityje dėl kompromituojančių dalykų jau pašalinti iš agentūros tinklo. Be to, pasitaikydavo atvejų, kai susitikimų ir konspiracinių butų laikytojai negaudavo iš KGB darbuotojų konkrečių nurodymų, dėl to nesilaikydavo parinktos priedangos legendos ir atskleisdavo tikrąją buto paskirtį¹⁷. Nurodyta kiekvieną tokį atvejį atidžiai išnagrinėti ir kaltus darbuotojus griežtai nubausti.

Minėtoje instrukcijoje taip pat pažymėta, jog konspiraciniais butais laikytini gyvenamieji būstai, kaip KGB priedanga naudojami ypač vertingos ir patikrintos agentūros priėmimui bei ypatingai svarbioms agentūrinėms-operatyvinėms užduotims atlikti (ryšio su užsieniečiais užmezgimui, jų verbavimui, literinių priemonių įgyvendinimui). Išorinio sekimo tarnyba juos naudojo slapčiųjų etatinių darbuotojų darbui, susijusiam su specialiu darbuotojų parengimu. Pažymėtina, jog gyvenamieji butai, tam tikros civilinės institucijos bei organizacijos buvo naudojamos kaip maskuotė siekiant paslėpti jų tikrąją paskirtį. Kaip minėta, susitikimų butai buvo gyvenamosios arba tarnybinės patalpos, kurios priklausė privačiam asmeniui arba įstaigai ir tik specialiai susitarus su savininku buvo naudojamos KGB agentų priėmimui. Nerandant galimybių susitikimo vietas įrengti privataus asmens bute, leista tai daryti fotoateljė, vaistinės, bibliotekos patalpose ir pan. Tokias patalpas buvo įmanoma naudoti tik jei jose būdavo atskiras (KGB terminu – „izoliuotas“) kambarys, į kurį būtų

galima įeiti nepastebėtam pašalinių, ir tik su sąlyga, kad faktą apie KGB naudojimąsi šiomis patalpomis žinos ne daugiau kaip du tos įstaigos darbuotojai. Gavus KGB vadovybės sutikimą, maršrutinės agentūros, tikrinamų ir naujai užverbuotų agentų priėmimui bei trumpalaikių užduočių atlikimui (verbavimui, vienkartiniam agento priėmimui) buvo galima pasinaudoti ir viešbučio numeriais. Tuo tarpu rezidentai savo agentus priimti privalėjo tik susitikimų butuose arba išskirtiniais atvejais savo asmeniniuose būstuose, žinoma, jei jie atitikdavo keliamus konspiracijos reikalavimus. Konspiraciniams ir susitikimų butams didmiesčiuose rekomenduota rinktis didelius namus ir tankiai gyvenamas gatves, o miestelių ir rajonų centruose – gyvenamąsias ir tarnybines patalpas, priklausančias medicinos, veterinarijos darbuotojams, agronomams. Kaimo vietovėse susitikimų butams tiko medžioklės ir žvejybos namai, miško sargybinės. KGB vadovybei susitarus su vietos valdžios struktūromis, konspiraciniai butai buvo parenkami iš vietinių butų fondų. Taip pat leista įrengti konspiracinius butus asmenų, išvykusių į ilgalaikes komandiruotes, gyvenamosiose patalpose. Konspiraciniame bute buvo įregistruojamas asmuo, gavęs leidimą – orderį užimti patalpą. Paprastai juo būdavo nuomininkas, kuris prireikus galėdavo įregistruoti agentus šeimos narių, artimiausių giminių vardu arba kitokia priedanga. Tokiai registracijai specialiai gaminti pasai. Išskirtiniais atvejais buvo leidžiama konspiraciniame bute įregistruoti artimiausius buto laikojo gimines (vyrą, žmoną, sūnų, dukrą) ir jame gyventi. Pastarieji privalėdavo duoti rašytinius pasižadėjimus nepagarsinti fakto, kad KGB naudojasi butu. Kai kurie įregistruojami asmenys turėjo nurodyti įtikinamą profesiją, kuri praverstų susiklosčius nenumatytoms aplinkybėms, dažniausiai aplinkinių smalsumui patenkinti. Buvo išgalvojamas

„nekaltas“ lankymosi bute pretekstas. Sugavota legenda turėjo skambėti tikroviškai ir nekelti abejonių (darbas gamykloje, įstaigoje, vykimas į komandiruotes). Susitikimų butai galėjo būti įrengiami KGB pasitikėjimo vertų asmenų būstuose, išskyrus partinių ir sovietinių struktūrų vadovaujančiųjų darbuotojų (partijos rajonų komitetų sekretorių, rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkų, jų pavaduotojų, taip pat aukštesnių partinių ir sovietinių institucijų vadovaujančiųjų darbuotojų) būstus. Taigi susitikimų buto laikotojui gavus vadovaujančias pareigas partinėse ar sovietinėse struktūrose, agentai jo bute daugiau negalėjo būti priimami.

Konspiracinis butas turėjo atitikti ir kitus reikalavimus. Pavyzdžiui: a) gyvenamajame name esantis butas privalėjo būti visiškai izoliuotas nuo kitų butų (ypač drausta konspiracinius butus įrengti koridorinės sistemos namuose), pageidauta, kad butas turėtų du įėjimus, kurie nebūtų matomi iš gretimų namų; b) butas privalėjo būti apstatytas baldais, atitinkančiais laikojo priedangos profesiją (dailininko, muzikanto ir pan.), būti gerai apšildomas, tvarkingas ir neišsiskirti iš kitų gyvenamųjų butų. Pageidauta, kad jame būtų telefonas. Susitikimų butas turėjo būti mažiausiai dviejų kambarių ir priklausyti tik vienai šeimai. Pagal susitarimą vienas iš kambarių buvo naudojamas KGB agentų priėmimui. Tarnybines patalpose įrengtas susitikimų butas galėjo būti ir vieno kambario, jei tik jis patogus konspiraciniams tikslams. Sienos turėjo būti garsui nelaidžios. Susitikimų butams netinkamos buvo ir gausių šeimų gyvenamos patalpos. Uždrausta turėti konspiracinius butus namuose, kurių kaimynystėje gyveno į KGB akiratį pakliuvę asmenys.

Konspiracinių ir susitikimų butų parinkimą organizavo KGB vadovybė. Asmenis, numatytus konspiracinių ir susitikimų butų laikotojais, atidžiai ir visapusiškai tikrindavo.

Buvo surenkama visa operatyvinė medžiaga apie esamą ir buvusią kandidato gyvenamąją vietą, ištiriamas jo gyvenimo būdas, patikrinami šeimos nariai, artimi giminės ir kiti ryšiai. Konspiracinių ir susitikimų butų laikytojų verbavimo raporte operatyvinis darbuotojas nurodydavo verbavimo tikslą, verbuojamojo asmens dalykinės ir politinės savybės, specialaus patikrinimo rezultatus. Buvo pateikiami argumentai, kodėl tikslinga numatytose patalpose įrengti susitikimų vietą, ar ji yra patogi ir tinkama agentūros tikslams ir galiausiai – ar atitinka konspiracijos reikalavimus. Papildomai prie raporto buvo pridodamas buto planas, nurodomi įėjimai. Raportą tvirtindavo KGB vadovybė. Užmo-kesčio už naudojimąsi patalpomis dydis su buto laikytoju buvo aptariamas žodžiu, sandėris neišforminamas jokiais rašytiniais dokumentais. Tais atvejais, kai susitikimų butai buvo parenkami įstaigų ar įmonių patalpose, jų darbuotojai, su kuriais KGB derindavo šį reikalą, buvo patikrinami ir turėdavo duoti atitinkamus pasižadėjimus. Konspiracinių butų naudojimas sankcionuotas tik pristačius konkretų butą KGB vadovybei.

Operatyvinis darbuotojas kartu su susitikimų buto laikytoju rengdavo jo priedangos legendą. Jei operatyvininkas buvo įregistruotas tuo pačiu adresu kaip ir buto laikytojas, jis privalėjo vaizduoti laikiną gyventoją. Buvo apgalvojama, kaip susitikimų buto laikytojas turėtų elgtis tuo atveju, jei lankantis KGB operatyviniam darbuotojui staiga į butą užeitų pažįstami. Susitikimų butų laikytojams buvo nurodoma, kuriomis dienomis ir valandomis negalima kviestis svečių, kad nebūtų sukelta nereikalingo susidomėjimo. Be to, lankantis KGB darbuotojui, kai jis priimdavo agentą, drausta įeiti į susitikimui skirtą kambarį. Kas įleis ar sutiks agentą – KGB darbuotojas ar buto laikytojas – buvo sprendžiama kiekvienu atveju konkrečiai, tai priklausė nuo daugelio

aplinkybių, kurių svarbiausia, kad slapto buto paskirtis nebūtų atskleista. Be to, susitikimų buto laikytoją reikėjo nuolatos atsargiai per agentūrą tikrinti ir aiškintis, pavyzdžiui, ar buto naudojimas operatyviniams tikslams laikomas paslapyje. KGB operatyvininkas apmokydavo konspiracinio buto laikytoją, kaip bendraujant su namų valdybos, komunalinių įstaigų darbuotojais ir kaimynais laikytis tiksliai pasirinktos priedangos legendos (nepamiršti „savo“ profesijos, „savo“ darbo vietos ir pan.), nerekomenduodavo kviestis pažįstamų ar giminaičių. Slaptus butus lankantys KGB operatyvininkai privalėjo dėvėti civilius drabužius (išimtis taikyta tik KGB ypatingų skyrių darbuotojams, kurie lankydavo tokius butus kariniuose miesteliuose), tikrinti, ar slaptų susitikimų vieta yra pakankamai saugi, ar nesekama iš kitų butų, ar nėra anksčiau paskirto susitikimo, agentų priėmimo valandas suplanuoti taip, kad jie vieni su kitais pakeliui nesusitiktų. Priėmus agentą reikėjo patikrinti, ar butas nesekamas, ir tik tada išlydėti informatorių. Prieš išeidamas iš buto operatyvininkas turėdavo sunaikinti visus agento lankymosi pėdsakus. Drausta konspiraciniuose ir susitikimų butuose rengti pernelyg daug susitikimų. Viename susitikimų bute agentus priimdavo tik vienas KGB operatyvinis darbuotojas ir ne daugiau kaip 10–12 agentų.

Konspiraciniame bute galėjo dirbti keletas operatyvininkų; jiems paprastai leista organizuoti ne daugiau kaip 2–3 susitikimus per dieną. KGB operatyvinis darbuotojas privalėjo apmokyti kiekvieną agentą, kad į susitikimą ateitų tiksliai nurodytu laiku ir atidžiai žiūrėtų, ar nėra sekamas pašalinių; jei pakeliui pastebėtų ką nors įtartina, daugiau ten neitų. Kad būtų patogiau palaikyti ryšį, KGB darbuotojas galėjo pranešti agentui tarnybinio ar konspiracinio buto telefono numerį. Agentus, nesilaikančius griežtos konspiracijos ir keliančius nepasitikėjimą,

derėjo priimti tik tuose susitikimų butuose arba viešbučių numeriuose, kurie buvo skirti epizodiniams susitikimams. Nurodyta periodiškai, ne dažniau kaip du kartus per metus, tikrinti konspiracinių ir susitikimų butų, ypač ilgai naudotų KGB tikslams, priedangos veiksmingumą. Tikrindavo dažniausiai KGB 7-ojo skyriaus darbuotojai. Gavus signalą, kad tikroji buto paskirtis gali būti atskleista, KGB veikla čia tuoj pat buvo stabdoma, o nepatikimi agentai pašalinami iš agentūros tinklo¹⁸.

Vietinių tarybų vykdomieji komitetai padėdavo pakeisti konspiracinius butus, kuriuose agentų priėmimas buvo nutrauktas. Tačiau jei to padaryti buvo neįmanoma arba nematyta tam būtinybės, slapti butai paprasčiausiai buvo perduodami butų fondams. Konspiracinių ar susitikimų butų registracija ir apskaita turėjo būti tvarkoma vadovaujantis SSRS KGB pirmininko 1955 m. gegužės 10 d. įsakymu Nr. 00315. Už konspiracinių ar susitikimų butų naudojimą ir jų išlaikymą buvo mokama remiantis SSRS KGB pirmininko 1955 m. vasario 4 d. įsakymo Nr. 0046 instrukcija. Ypatingais atvejais Jakutijos, Magadano, Sachalino ir Kamčiatkos srityse leista susitikimų butų išlaikymui skirti iki 350–400 rb per mėnesį¹⁹. Galima daryti prielaidą, kad šiais norminiais aktais pagrįsta konspiracinių butų steigimo ir išlaikymo sistema buvo įvesta ir Lietuvoje.

1958 m. jau buvo numatyta slaptų butų parinkimo ir įrengimo tvarka, jų laikojojų verbavimo ir patikrinimo metodai, parengta bendradarbiavimo taktika bei apibrėžtos priemonės, padedančios išsaugoti butų slaptumą, konkrečiai nustatyta butų registravimo ir apskaitos tvarka. Pažymėtina, jog po kelerių metų, 1960 m. liepos 29 d., pasirodė dar vienas SSRS KGB pirmininko įsakymas Nr. 00305 dėl darbo, atlikto parenkant ir naudojant konspiracinius ir susitikimų butus, patikrinimo rezultatų. Jame pažymėta, kad kai kuriuose KGB padaliniuose agentų priėmimui nau-

doti jau atskleisti arba aplinkiniams įtarimų keliantys butai. Kartais susitikimų butai buvo įrengiami pas nepatikimus, nemokančius laikyti paslapties asmenis. Iki septintojo dešimtmečio pradžios tokių butų dar buvo kai kuriuose namuose, kur gyveno esami ar buvę MVD ir KGB darbuotojai, o aplinkiniai žinojo apie jų praeities darbą. Dalis susitikimų butų neturėjo reikiamų patogumų ir sąlygų konspiratyviam agentų priėmimui. Pasitaikydavo atvejų, kai butų laikojojai pažinodavo priimamus agentus. Įsakyme pabrėžta, jog nemažai susitikimų butų buvo naudojami ilgą laiką ir juose susitikinėta su daugeliu agentų. Konstatuota, kad ilgai naudojamų butų buvo ir LSSR KGB²⁰. LSSR KGB 2-osios vyriausiosios valdybos 10-ajame skyriuje iki 30 proc. turėtų butų buvo naudojami ilgiau kaip dešimt metų. Įsakyme KGB vadovybė įpareigota patikrinti konspiracinius ir susitikimų butus, naudojamus ilgiau nei dešimt metų. Uždrausta eiliniams KGB darbuotojams kreiptis į namų valdybas dėl butų parinkimo be priedangos dokumentų. Pabrėžta, kad daugiau dėmesio turi būti skiriama butų laikojojų verbavimui ir butų priedangos legendoms²¹.

SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakyme Nr. 00140 iš naujo peržiūrėtas ir patikslintas susitikimų ir konspiracinių butų statusas. Butų laikojojai turėjo būti verbuojami „idėjiniu politiniu pagrindu“, atseit materialinis ar kitoks suinteresuotumas čia neturėjo jokio vaidmens²². Pabrėžta turimos agentūros mokymo ir auklėjimo konspiratyvaus ryšio palaikymo metu svarba. Kitame SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakyme Nr. 00145 uždrausta tuo pačiu metu panaudoti tą patį asmenį kaip agentą ir kaip susitikimų buto laikojoją, tačiau numatyta galimybė keisti jų statusą: agentas galėjo tapti susitikimų buto laikojoju ir atvirkščiai²³. Tad šių KGB bendradarbių kategorijos nesidubliavo.

Taigi vadovaujantis SSRS KGB įsakymais steigtas ir formuotas konspiracinių butų tinklas Lietuvoje. KGB padalinių vadovybė buvo įpareigota nuosekliai laikytis Maskvos nurodymų, kaip parinkti ir naudoti slaptus butus.

KGB SLAPTŲ BUTŲ FUNKCIONAVIMAS IR BUTŲ LAIKYTOJŲ VAIDMUO

Siekiant užtikrinti konspiratyvų darbą su agentais, reikėjo sudaryti palankias sąlygas jiems priimti, perduoti nurodymus ir auklėti. Tuo tikslu operatyviniai darbuotojai didino susitikimų butų skaičių. 1955 m. LSSR KGB pirmininkas Kazimieras Liaudis informavo SSRS KGB pirmininką I. Serovą, kad 1954 m. liepos mėn. LSSR KGB agentūros tinklą sudarė 7398 slaptieji bendradarbiai, iš jų: 6979 agentai, 31 rezidentas ir 388 susitikimų butų laikytojai²⁴. Gavus I. Serovo 1958 m. spalio 3 d. įsakymą Nr. 00400, konspiracinių ir susitikimų butų naudojimas tikrintas atidžiau. 1959 m. KGB inspekcija kai kuriose vietovėse patikrino, kaip naudojami konspiraciniai ir susitikimų butai²⁵. Vėliau, atsižvelgiant į patikrinimo rezultatus, stengiasi gerinti konspiratyvaus ryšio su agentūra sąlygas.

1958–1959 m. KGB ne kartą pažymėjo, kad susitikimų butų yra per mažai, dėl to sudėtinga gerinti darbą su agentūra. Dauguma agentų dar buvo priimami sutartose vietose (taip buvo Kalvarijų, Lazdijų ir kai kuriuose kituose rajonuose). Slaptus susitikimų butus KGB turėjo ne visuose Lietuvos miestuose ir rajonuose²⁶. 1963 m. sausio 1 d. LSSR KGB agentūros tinklą sudarė 3257 agentai, 16 rezidentų ir 501 susitikimų butų laikytojas²⁷. Pavyzdžiui, 1974 m. KGB Šiaulių miesto skyriuje pagal 5-ąją liniją agentūros tinklą sudarė 109 agentai ir buvo įrengta

17 susitikimų butų²⁸, 1983 m. – jau tik 11 susitikimų ir konspiracinių butų²⁹. Slaptų butų skaičius buvo didinamas ar mažinamas atsižvelgiant į kiekvieno rajono specifiką. Štai Kaune 1959 m. buvo 53 susitikimų butai, beveik visi – dviejų, trijų ir keturių kambarių daugiabučiuose namuose judrioje miesto gatvėse. Šiuose butuose operatyviniai darbuotojai priimdavo po 3–5 agentus, o apie 150 agentų vis dar buvo priimami įvairiose sutartose vietose. Susitikimų butuose nebuvo priimama net 40 proc. vieno poskyrio agentų³⁰. Patikrinus išsiaiškinta, kad kartu su susitikimų butų laikytojais gyvena jų suaugę vaikai ir kiti artimi giminaičiai, tačiau rašytinio pasižadėjimo iš kai kurių nepaimta, be to, daugelis butų laikytojų nepatikrinti sekimo tarnybų. Kruopščiai buvo tikrinami ilgai naudojami butai. Antai iki 1950-ųjų, t. y. daugiau kaip dešimt metų, Kaune KGB naudojo 20 susitikimų butų. Pasitaikydavo atvejų, kai viename name būdavo po keletą susitikimų butų. Pavyzdžiui, Kaune, Maironio gatvėje, KGB 2-ajam poskyriui priklausė du tame pačiame name esantys susitikimų butai: Teslenko ir Petrovas³¹.

Susitikimų butai turėdavo priedangos legendas, kuriose buvo atsižvelgiama į buto laikytojo ir priimamų agentų tarnybinę padėtį, amžių, lytį ir pan. Legenda privalėjo būti patikima, tiksliau sakant, tikroviška ir svarbiausia – įtikinama, kad atlaikytų patikrinimą. KGB operatyviniai darbuotojai susitikimų buto priedangos legendą pranešdavo jame besilankantiems agentams ir rezidentams, o prireikus ir per to buto laikytoją ar kitais būdais paskleisdavo tarp aplinkinių gyventojų³². Legenda buvo dviejų tipų: pagrindinė ir atsarginė. Atlikdami užduotis KGB operatyviniai darbuotojai ar agentai remdavosi pagrindine legenda, o atsargine, kartais vadinta „legenda legendoje“, pasinaudodavo tik tuo atveju, kai būdavo atskleista pagrindinė, arba kitomis ypatingomis

aplinkybėmis. Vadinamasis legendos įtvirtinimas reiškė jos tikroviškumo patvirtinimą; tikroviškumo buvo pasiekama įtraukiant į legendą tam tikrus duomenis, taip pat agentą ar žvalgą aprūpinant atitinkamais reikalingais dokumentais ir daiktais. Neapsieita ir be dezinformacinių priemonių.

Konspiracinių butų priedangai buvo rengiami operatyvinės priedangos dokumentai, kuriais naudodavosi KGB slaptieji bendradarbiai ir respublikos milicija. 1959 m. konspiraciniais tikslais buvo pagaminti 78 pasai, 26 kariniai bilietai, atleidimo nuo karinės prievolės liudijimai, 7 civilinės metrikacijos skyriaus dokumentai, 6 darbo knygutės, 11 laikinojo nedarbingumo lapelių, 2 mokslo baigimo diplomai, 2 leidimai verstis prekyba, 2 telegramos, 201 asmens liudijimas iš įvairių organizacijų, 17 skirtingų pažymų, raštų, įgaliojimų, 5 komandiruotės pažymėjimai, atlikta 21 įregistravimas ir išregistravimas. Fiktyvių organizacijų vardu buvo padaryta 120 asmens liudijimų, 7 komandiruotės pažymėjimai, 272 pažymos, charakteristikos, įvairūs raštai ir įgaliojimai. Tais metais 6 konspiracinių butų priedangai buvo sukomplektuota visa dokumentacija. Minėtų fiktyvių dokumentų įforminimui ir išdavimui buvo pagaminti 263 guminiai antspaudai ir stampai, 299 asmens liudijimai, 32 organizacijų vardu prispausdinta įvairių pažymų ir parengtos 45 cinkuotos klišės. Be to, buvo pagamintas 51 metalinis antspaudas seifams ir geležinėms dėžutėms užantspauduoti konspiraciniuose butuose³³. Agentūrinių-operatyvinių priemonių „legendavimui“ įvairių organizacijų ir įstaigų vardu buvo išduodami visokie operatyvinės priedangos dokumentai. Taigi kasmet iš esmės būdavo klastojama ir išduodama tūkstančiai priedangos dokumentų, prisidengiamą įvairių žinybų darbuotojų vardu.

Tikrinant pastebėta, kad kai kuriuose LSSR KGB miestų skyriuose ir rajonų posky-

riuose menkai naudotos tiek susitikimų butų laikytojų, tiek priimamų agentų priedangos legendos, o kai kurie butai jų išvis neturėjo. Daugumos susitikimų butų laikytojų priedangos legendos „paseno“, kitaip sakant, nebeteko reikšmės ir reikėjo jas keisti. Buvo ir tokių butų, kurių legendos skambėjo gana primityviai, paviršutiniškai arba tiko vienkartiniam lankymuisi bute.

Kaip minėta, SSRS KGB pirmininko 1960 m. liepos 29 d. įsakymu Nr. 00305 KGB padaliniai buvo įpareigoti tikrinti ilgai naudojamus susitikimų butus, o nustačius, kad juose agentai priiminėjami ilgiau nei dešimt metų, jų atsisakyti ir įrengti naujus. SSRS KGB nurodė ne dažniau kaip kas dveji metai tikrinti butus dėl galimo tikrosios jų paskirties atskleidimo ir deramo naudojimo. Tačiau šio reikalavimo ne visada buvo paisoma, kai kurie operatyviniai darbuotojai jo nevykdė, tad dauguma butų ilgai naudoti be jokių patikrinimų. Antai 1969 m. užfiksuota, jog KGB Jurbarko rajono poskyryje susitikimų butai Valiūnas ir Petras nebuvo tikrinti nuo 1960 m., KGB Šiaulių miesto skyriuje Pagalinis, Medžiotojas, Varnas, Medelis, Jonas, Simonas, Naujas, Kriaušė – nuo 1963 m., KGB Kauno miesto skyriuje Vaninas – nuo 1957 m.³⁴

Septintajame dešimtmetyje slaptuose butuose priiminėta gana daug agentų. Pavyzdžiui, 1969 m. Klaipėdoje susitikimų bute Dneprovas, įrengtame dar 1955 m., buvo priimami 73 agentai. Ne visada laiku būdavo patikrinami nauji susitikimų butų laikytojų kaimynai. Išaiškėjo, kad slapti butai naudojami nevienodai: kai kuriuose priiminėti 2–3 agentai, o kituose – po 10–12 agentų. Pavyzdžiui, KGB Alytaus, Vilkaviškio, Jonavos ir Radviliškio rajonų poskyriuose į vieną butą vidutiniškai ateidavo po 14–16 agentų³⁵. Būta gana daug atvejų, kai susitikimų butais, nesuderinę savo veiksmų, tuo pat metu naudodavosi du operatyviniai

darbuotojai, dėl to galėjo kilti grėsmė, kad bus atskleisti agentai ir tikroji susitikimų butų paskirtis. KGB darbuotojams buvo paskiriamas nevienodas skaičius agentų: vieniems tekdavo 5–6, kitiems – 8–12. Vieni KGB darbuotojai per mėnesį suorganizuodavo vidutiniškai 15–20 susitikimų su agentais, o kiti – tik 7–10³⁶.

1983 m. KGB Kauno skyriaus vien 6-ojo poskyrio agentūros tinklą sudarė 120 agentų, 2 rezidentai, 12 susitikimų butų laikytojų, 1 susitikimų punktas, 3 neetatiniai bendradarbiai ir 239 patikimi asmenys. Buvo surengti 1042 susitikimai su agentais, kurie pateikė 597 pranešimus. Kontroliuodami operatyvinių darbų su agentais šio poskyrio viršininkai suorganizavo 12 kontrolinių susitikimų³⁷. Kontroliniai susitikimai buvo rengiami siekiant išsiaiškinti tikrąją padėtį ir patikrinti, kaip KGB darbuotojai organizuoja savo veiklą, jų susitikinėjimo su turimais agentais aplinkybes bei rezultatus. Pasitaikydavo (matyt, ne taip jau retai) tokių atvejų, kai operatyvinis darbuotojas per metus būdavo gavęs tik 8 pranešimus, nes turėdamas ryšių su 6 agentais dirbo tik su 2³⁸.

Greta agentūrinių bylų buvo sudaromos konspiracinio ir susitikimų butų laikytojo asmens bylos. Jose kaupti dokumentai apie slapta parinktą butą, įdėtas konkretaus buto planas ir schema, informacija apie buto laikytojo asmenybę ir jo specialaus patikrinimo rezultatus, duomenys apie buto laikytojų verbavimą, atlyginimų sumas, pasižadėjimai slėpti informaciją ir jos neviešinti, taip pat duomenys apie KGB operatyvinio darbuotojo naudojimąsi butu (priedangos legenda, slaptame bute priiminėjamų agentų sąrašai ir pan.)³⁹. Konspiracinių butų laikytojų kortelės pildytos pagal priedangos dokumentus. Nei susitikimų, nei konspiracinių butų laikytojų kortelėse adresas nebuvo nurodomas.

Anaįptol ne visi susitikimų butų laikytojai atitiko KGB keliamus reikalavimus. Pavyzdžiui, 1959 m. Kaune naudotasi susitikimų butu, kurio laikytojas buvo vieno iš sovietinio saugumo vadovaujančiųjų darbuotojų giminaitis – brolis, užverbuotas 1949 m. Aplinkiniai žinojo, kad jis dirba sovietiniam saugumui. Nebuvo jo žmonos rašytinio pasižadėjimo, KGB vadovybė nebuvo patvirtinusi priedangos legendos. Nors šio buto laikytojas apibūdintas kaip siekiantis praturtėti, materialiai gyvenantis ne iš vidutiniškai gaunamo atlyginimo, be to, pastebėta, jog ir kiti žmonės nuolatos lankosi jo bute, čia ir toliau priiminėti 9 agentai⁴⁰. Po patikrinimo nurodyta nutraukti agentų priėmimą jame. Tokių atvejų buvo ne vienas.

1962 m. Vakarų apygardos KGB kariuomenės dukart Raudonosios vėliavos 23-iojo pasienio būrio štabo ruože iš viso buvo trys susitikimų butai, kuriuose priiminėta 21 proc. agentų. Tačiau pažymėtina ir tai, kad Klaipėdoje vienas susitikimų butas neatitiko keliamų konspiracijos reikalavimų, nes jo laikytojas Aleksandras buvo sovietinės armijos karininkas⁴¹. Taigi SSRS KGB įsakymais dėl slaptų butų naudojimo ne visada vadovautasi.

1984 m. pradžioje LSSR KGB agentūros tinklą sudarė 5532 agentai ir 596 susitikimų butų laikytojai, 1985 m. agentų jau buvo 5847, susitikimų butų laikytojų – 610⁴². Tad agentų ir susitikimų butų laikytojų skaičius buvo gana stabilus. 1984 m. pabaigoje vien KGB Vilniaus miesto skyriui priklausė 158 agentai ir 14 susitikimų butų laikytojų. Tarp pastarųjų 6 turėjo aukštąjį, 4 – vidurinį, 3 – specialų techninį, 1 – nebaigtą aukštąjį išsilavinimą. Vienas iš jų, 1946 m. užverbuotas slapyvardžiu Savas, išsiskyrė tuo, kad su KGB bendradarbiavo ištisus dešimtmečius – net 38 metus⁴³. Pažymėtina, jog sovietinis saugumas turėjo ilgalaikių informatorių ne tik tarp agentų, bet ir tarp susitikimų butų laikytojų.

KGB OPERATYVINIŲ DARBUOTOJŲ RYŠYS SU AGENTAIS

Darbą su agentais organizavo KGB operatyviniai darbuotojai. Kiekvienas iš jų buvo atsakingas už agentų auklėjimą, mokymą, psichologinį apdorojimą, panaudojimą ir patikrinimą. Susitikimų butuose koordinotas darbas su agentais kontroliuojant jų veiksmus, pateikiant užduotis, priimant informaciją. Nuo agentų pateiktų žinių vertingumo priklausė agentūrinio-operatyvinio darbo sėkmė. Be visa kita, agentus, užverbuotus remiantis kompromituojančia medžiaga, reikėjo nuolat kontroliuoti ir tikrinti jų patikimumą. Pavyzdžiui, 1963 m. KGB Ukmergės rajonui priklausančius agentus Buką, Kazlauską ir Juozą nurodyta nuolatos kontroliuoti⁴⁴.

Susitikimai su agentais pagal KGB operatyvinio darbuotojo sudarytą grafiką buvo organizuojami slaptuose butuose. Operatyvininkai numatydavo susitikimų skaičių, laiką ir vietą. Būdavo sudaromi mėnesiniai susitikimų planai, paprastai kas mėnesį numatomi du susitikimai – planinis ir kontrolinis. Kaip rodo archyviniai šaltiniai, vienodos ir aiškos darbo su agentais planavimo sistemos neturėta. Eiliniai susitikimai su agentais buvo skiriami atsižvelgiant į operatyvinį būtinumą ir patogiu jiems laiku⁴⁵. Pavyzdžiui, 1959 m. Varėnos rajone susitikimai su agentais organizuoti pagal sudarytą mėnesinį susitikimų grafiką, daugiau kaip 50 proc. agentų priiminėta susitikimų butuose, o likusieji – įvairiose vietose, taip pat ir apylinkių tarybų pastatuose⁴⁶. Septintajame dešimtmetyje daugelyje KGB miestų skyrių ir rajonų poskyrių dar nebuvo atsisakyta neva ydingos agentų priėmimo sutartose vietose praktikos. Antai 1968 m. KGB Jurbarko rajono poskyrio operatyviniai darbuotojai sutartose vietose priėmė 21 agentą, Plungės – vieną trečdalį agentų, Ukmergės – 9 agentus⁴⁷. Dėl pernelyg

dažnos agentų kaitos – jie buvo perduodami vis naujam KGB operatyvininkui – dauguma agentų galėjo pažinti vis daugiau sovietinio saugumo darbuotojų⁴⁸.

Susitikimai su agentais planuoti atsižvelgiant į priemonių, kuriose numatyta juos panaudoti, svarbą. Dauguma operatyvininkų agentus priimdavo vidutiniškai 1–2 kartus per mėnesį. Agentai, naudojami konkrečiose operacijose, priiminėti 2–3 kartus per mėnesį. Pavyzdžiui, 1969 m. KGB Jurbarko rajono poskyrio 70 proc. visų agentų gyveno kaime, tad tik žiemą būdavo po vieną susitikimą per mėnesį, kitais metų laikais susitikimai vykdavo kas du mėnesiai⁴⁹. Taigi kaimo sąlygos pakoreguodavo KGB darbuotojų susitikimus su agentais. Beveik visuose tikrintuose padalinuose turėta agentų, su kuriais susitikimai iš anksto nebuvo planuojami. Su agentais susitikinėta susitikimų butuose ir dieną, ir vakare. LSSR KGB 5-ajame skyriuje 70 proc. agentų buvo priimami dienos metu, KGB Kauno miesto skyriuje beveik pusė agentų priiminėti vakaro valandomis⁵⁰.

Apskritai konspiraciniai butai tapo savotiška čekistų rengiamų agentūrinių-operatyvinių priemonių „virtuve“. Ypač stengtasi, kad jokios sovietų paslaptys neiškiltų į dienos šviesą ir kad neliktų jokių jų nusikaltimų įrodančių faktų. Antai 1959 m. LSSR KGB 7-ajame skyriuje buvo surengti 2879 susitikimai su agentais, gauti 2038 pranešimai⁵¹. Kiek agentų priimta susitikimų butuose – neaišku, bet reikia manyti, kad ta dalis pamažu didėjo. 1984 m. KGB Lietuvoje priklausė 5638 agentai, 18 rezidentų, 8 konspiraciniai butai, 2 konspiracinių butų laikytojai ir 610 susitikimų butų laikytojų⁵². Aštuntojo–devintojo dešimtmečių dokumentuose vis dažniau minimi informacijos „užsienio šaltiniai“. Kaip svarbus informacijos šaltinis buvo išskirti jūrininkai. Su vadinamaisiais „užsienio objektais“ būdavo susitikinėjama daugiausia konspiraciniuose butuose ir „bute-salone“.

Viename 1979 m. plane pažymėta, jog numatoma užverbuoti „F“ kaip „buto-salono“ laikytoją, turint tikslą priimti „užsienio objektus“. Greičiausiai tas „salonas“ buvo pusiau legalus jūrininkų viešnamis, skirtas jiems prisivilioti per pasilinksminimus⁵³.

Susitikimų metu su kiekvienu agentu buvo aptariamos abipusio skubaus ryšio galimybės. Tai reiškia, jog būdavo konkrečiai apsvarstomi atvejai, kada agentas privalo susisiekti su operatyviniu darbuotoju ir kada operatyvinis darbuotojas turi susitikti su agentu. Skubiam ir konspiratyviam ryšiui su agentais palaikyti buvo naudojami tarnybiniai ir namų telefonai, paštas, telegrafas. Tačiau daugelyje KGB poskyrių skubaus ryšio palaikymo su agentais galimybės nebuvo pakankamai nuodugniai apsvarstytos. Su kai kuriais agentais jos apskritai nebūdavo aptariamos⁵⁴. Po susitikimo su agentu slaptame bute operatyvinis darbuotojas parengdavo pažymą. Pažyma buvo surašoma tais atvejais, kai dėl tam tikrų priežasčių agentas pats negalėdavo raštu pateikti savo informacijos ar kai operatyviniais sumetimais nebuvo tikslinga atkreipti agento dėmesį į jo paties praneštus faktus.

Ryšys su agentūra KGB dokumentuose įvardijamas kaip operatyvinio darbuotojo ir agento konspiratyvaus bendravimo procesas. Išskirtos dvi tokio ryšio formos: tiesioginė ir su tarpininko pagalba. Pagrindinė ryšio forma laikytas tiesioginis ryšys su agentu buvo įgyvendinamas dviem būdais: pirma, operatyvinis darbuotojas individualiai susitikdavo su agentu, antra, būdavo naudojamas įvairiomis techninėmis ir kitokiomis priemonėmis, pavyzdžiui, slaptavietėmis, radiju ir pan. Kita ryšio forma – operatyvinio darbuotojo bendravimas su agentu per tarpininkus, būtent per agentus – ryšininkus, „pašto dėžučių“, konspiracinio ryšio punktų laikytojus⁵⁵. Konspiracinio ryšio punkto laikytojas buvo asmuo, įtrauktas į slaptą bendradarbiavimą su KGB ir turėjęs padėti

operatyviniams darbuotojams palaikyti konspiratyvų ryšį su agentais ir rezidentais. KGB sistemoje užtikrinant konspiracinį ryšį nemažą vaidmenį atliko vadinamoji „pašto dėžutė“ ir konspiracinio adreso laikytojas.

„Pašto dėžutė“ – 1) konspiratyvus perdavimo punktas, kuriame sovietinio saugumo agentas įteikdavo pranešimą ar kitą medžiagą tarpininkui, kad šis ją perduotų KGB operatyviniam darbuotojui, ir susipažindavo su raštiškomis operatyvinio darbuotojo instrukcijomis. „Pašto dėžutės“ tarnybinėse arba gyvenamosiose patalpose organizuodavo patikrinti KGB agentai arba asmenys, specialiai užverbuoti kaip „pašto dėžutės“ laikytojai; pastarieji buvo laikomi tarpininkais tarp agento ir operatyvinio darbuotojo. „Pašto dėžutės“ laikytojas agentą dažniausiai atpažindavo pagal daiktinį arba žodinį slaptažodį. Šalyje „pašto dėžutėmis“ iš esmės naudotasi palaikant ryšį su agentais, dalyvaujantiais operatyviniuose tyrimuose, kai būdavo pagrindo baimintis, kad agentą gali sekti tiriamas asmuo. „Pašto dėžutė“ taip pat naudodavosi agentai, trumpam užsukantys į kurią nors vietovę ir negalintys pasinaudoti kitu ryšio būdu;

2) kapitalistų žvalgybos užverbuoto agento pašto adresas, kuriuo buvo siunčiama šnipinėjimo korespondencija, kad vėliau būtų perduota arba persiųsta žvalgybos atstovams⁵⁶.

Konspiracinio adreso laikytojas – asmuo, įtrauktas į slaptą bendradarbiavimą su KGB, kad agentai paštu galėtų jo adresu persiųsti informaciją operatyviniam darbuotojui. Konspiracinio adreso laikytojas tapdavo tarpininku, per kurį buvo palaikomas operatyvinio darbuotojo ir agento ryšys⁵⁷.

Taigi palaikant konspiratyvų ryšį tiek su agentais, tiek su slaptų butų laikytojais, nebuvo tenkinamasi vien konspiraciniais ar susitikimų butais, bet naudotasi ir kitais ryšių su agentais palaikymo būdais, kuriuos įgyvendinti padėdavo KGB slaptieji bendradarbiai. Sovietinis saugumas šiomis

priemonėmis naudojosi rinkdamas būtiną informaciją, kad galėtų persekioti režimui nepatikimus asmenis. Visos šios priemonės buvo kruopščiai slepiamos nuo visuomenės.

SUSITIKIMŲ BUTŲ IŠLAIKYMAS

Tam tikros KGB išmokos konspiracinių ir susitikimų butų laikytojams užfiksuotos finansinėse ataskaitose bei atsiskaitymų su konkrečiais asmenimis sąrašuose. Apie jų dydį tėra išlikę fragmentiški duomenys, kurie rodo, kiek ir kaip slaptų butų laikytojams buvo mokama. Paprastai susitikimų butų laikytojai gaudavo nuompinigių už išnuomotą būstą, o agentams buvo skiriamas finansinis atlygis tam tikromis išmokomis.

Kaip nustatė istorikas J. Starkauskas, tirdamas KGB pasienio kariuomenės žvalgybininkų veiklą 1954–1958 m., pasienio būrio agentams apdovanoti iš apygardos valdybos finansų skyriaus kas ketvirtį buvo gaunama keliolika tūkstančių rublių. Agentams buvo išmokama nuo 50 iki 200 rb, susitikimų butų savininkams kas mėnesį po 100 rb. 1958 m. agentų skatinimui skirta 11,5 tūkst. rb, o 1959 m. šiems tikslams jau planuota gauti 16 tūkst. rb, susitikimų butų išlaikymui atitinkamai 5 ir 6 tūkst. rb⁵⁸. Kaip matyti, šeštajame dešimtmetyje materialinis butų išlaikymas buvo gana kuklus.

Tam tikras sovietinio saugumo atlygis slaptiesiems bendradarbiams buvo traktuojamas ir kaip paskatinimas. KGB savo „geranoriškumą“ talkininkams parodydavo įvairiomis formomis; tai galėjo būti padėkos pareiškimas SSRS KGB pirmininko, jo pavaduotojo ar SSRS KGB kolegijos vardu (Lietuvoje greičiausiai LSSR KGB pirmininko, jo pavaduotojo bei LSSR KGB kolegijos vardu); vyriausiosios valdybos viršininko bei KGB padalinių skyrių viršininkų padėkos paskelbimas įsakyme arba jos išreiškimas žodžiu;

operatyvinio darbuotojo arba jo viršininko padėka žodžiu; vertingų dovanų įteikimas, piniginis atlygis; laikantis konspiracijos reikalavimų pagalbos suteikimas patenkinant asmeninius prašymus ir pageidavimus⁵⁹. Agentai, rezidentai ir patikimi asmenys už ypatingas paslaugas bei valstybinių paslapčių saugojimą galėjo gauti net valstybinius apdovanojimus. Be to, KGB darbuotojai perspektyvius agentus kartais tiesiog pamalonindavo vaišėmis restorane. Antai majoro N. Palonio finansinėje ataskaitoje apie išlaidas vaišinant agentus užfiksuota, kad 1991 m. sausio 3–6 d. agentai Petras ir Lūšis su dviem operatyviniais darbuotojais atskirai buvo vaišinami restorane Lazdijuose (toks „svetingumas“ KGB atsiėjo 105 rb)⁶⁰.

Susitikimų buto laikytojai už buto nuomą pinigus dažniausiai gaudavo kas ketvirtį, vidutiniškai nuo 15 iki 35 rb. Antai tokio buto laikytojui Dobilui nuo 1980 m. birželio 24 d. iki 1991 m. kovo 19 d. kas ketvirtį buvo mokamas 35 rb⁶¹ mokestis už butą. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai KGB atsiskaitydavo ir kas mėnesį, pavyzdžiui, LSSR KGB pirmininkui Eduardui Eismuntui leidus, Kaune susitikimų buto laikytojui Elvyrai nuo 1989 m. kovo 20 d. kas mėnesį pradėta mokėti po 35 rb⁶².

Nuomos dydis priklausė ir nuo to, ar slaptas butas buvo mieste, ar rajone. Mieste buto nuoma buvo beveik dvigubai didesnė, pavyzdžiui, Kaune susitikimų buto laikytojui Nikitinui nuo 1989 m. balandžio 24 d. kas mėnesį mokėta po 35 rb⁶³, Klaipėdoje tokio buto laikytojui Chemikui nuo 1989 m. liepos 7 d. – 30 rb⁶⁴. Rajonuose nuompinigiai retai kada padidėdavo. LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininko Edmundo Baltino leidimu Kelmės rajone susitikimų buto laikytojui Birutei nuo 1989 m. gegužės 6 d. mokėta po 15 rb⁶⁵, Anykščių rajone slapto buto laikytojui Viktorijai nuo 1989 m. birželio 28 d. taip pat kas mėnesį pradėta mokėti po 15 rb⁶⁶. Atlygio

dydžiui nustatyti turėjo įtakos ir tai, kurio KGB padalinio operatyviniai darbuotojai naudojosi slaptu butu. Antai už LSSR KGB 2-osios valdybos, 5-osios tarnybos, 6-ojo ir 7-ojo skyrių operatyvinių darbuotojų naudojamus slaptus butus buvo mokama daugiau.

Pažymėtina, jog nuomos išmoka paprastai mažai kisdavo. Pavyzdžiui, Šilalės rajone nuo 1978 m. gruodžio 26 d. iki 1990 m. kovo 14 d. susitikimų buto laikytojui Klevui kas ketvirtį buvo mokama po 30 rb, vėliau – 36 rb, o nuo 1987 m. iki pat 1990 m. – po 40 rb⁶⁷. Pensininkas Kočinas savo trijų kambarių butu KGB leido naudotis nuo 1979 m., o nuo 1990 m., kai jo bute buvo priiminėjami 4 agentai, kas mėnesį jam mokėta po 25 rb.

Paskutiniaisiais KGB veikimo Lietuvoje metais agentūros ir susitikimų butų išlaikymui buvo skiriama nemažai pinigų. Antai 1988–1990 m. planuojant lėšas LSSR KGB institucijai, sąmatos projekte numatyta agentūros išmokoms 1988 m. skirti 31 541 rb, 1989 m. – 32 500 rb, 1990 m. – 33 700 rb, o susitikimų butų išlaikymui 1988 m. – 12 243 rb, 1989 m. ir 1990 m. – po 13 500 rb, be to, ilgai naudotų konspiracinių butų einamajam remontui 1989 m. numatyta 500 rb, 1990 m. – 400 rb⁶⁸. Galimybė nuolat skirti nemenkas pinigų sumas agentūros išlaidoms padengti puikiai iliustruoja KGB finansinę galybę. Pavyzdžiui, 1991 m. dar egzistavęs KGB padalinys Lietuvoje per tris ketvirčius turėjo 1,96 mln. rb „ypatingų išlaidų“, iš jų 270 tūkst. rb skirta agentūrai ir 185 tūkst. rb – konspiracinių butų išlaikymui. KGB rajonų poskyriai disponavo mažesnėmis lėšomis „ypatingoms išlaidoms“ – po 80–600 rb kas mėnesį, iš jų 30–500 rb tekdavo agentams, o likusieji pinigai – konspiracinių butų išlaikymui⁶⁹.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 26 d. nutarime Nr. 360 „Dėl TSRS gynybos ministerijos, TSRS vidaus reikalų ministerijos ir TSRS valstybės saugumo

komiteto įstaigų darbuotojų socialinės reabilitacijos bei jų šeimos narių socialinių garantijų“ teigiama, kad atsižvelgdama į „[...] poziciją likviduojant bandyto įvykdyti TSR Sąjungoje valstybinio perversmo padarinius Lietuvoje“, taip pat siekdama padėti KGB darbuotojams „suvokti esamą padėtį“, Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarė savivaldybių žinion perduodamą žinybinių butų fondą nuomoti „buvusiems tiesioginiams jo naudotojams“. Patvirtinta, kad esant teisiniam pagrindui šis fondas gali būti privatizuotas, parduodant jį tiesioginiams nuomotojams, o butų gavimo eilės, sudarytos nurodytose įstaigose, bendra tvarka perkeliamos į savivaldybėse sudaromas eiles⁷⁰. Butų galima teigti, kad taip buvo sudarytos prielaidos buvusiems KGB darbuotojams bei slaptiesiems bendradarbiams privatizuoti bent dalį slaptų butų.

IŠVADOS

SSRS KGB Lietuvoje naudojos vienu svarbiausių įrankių – agentūros tinklu. Sėkmingam jo veikimui užtikrinti bei operatyvinių darbuotojų ir agentų konspiraciniams susitikimams reikėjo atitinkamų patalpų. KGB disponavo dviejų kategorijų slaptais butais: susitikimų ir konspiraciniais. Tokiais butais laikytos patalpos, kurios su tam tikra priedanga naudotos susitikimams su KGB slaptaisiais bendradarbiais. Vadinamieji butų laikytojai suteikdavo savo būstą operatyviniams darbui su agentūra ir privalėdavo garantuoti būtinas konspiracijos sąlygas. Tokiu būdu jie buvo įtraukiami į bendradarbiavimą su KGB. Dažniausiai buto laikytojais tapdavo politiniu ir dalykiniu atžvilgiu patikrinti asmenys, savo noru teikę pagalbą sovietiniam saugumui. Konspiracinis butas buvo saugumo tarnyboms priklausančios patalpos, įsigytos jų lėšomis; jose paprastai

gyvendavo vienas iš saugumo etatinių darbuotojų.

Lietuvoje KGB turėjo gana stabilų konspiracinių butų tinklą. Tokių butų vietos keitėsi retai, ilgus metus slapti butai būdavo tose pačiose patalpose. Priedangai buvo parengiami operatyvinės priedangos suklastoti dokumentai, o saugumui užtikrinti sukurtas informatorių tinklas slaptų butų laikytojų aplinkoje.

Slaptuose butuose saugumiečiai agentus apmokydavo ir paveikdavo psichologiškai, priimdavo jų pranešimus. Bendravimui su agentais, siekiant priversti ir įpareigoti juos atlikti pateiktas užduotis, buvo sukuriamas

nepaprasta atmosfera.

Operatyvinių darbuotojų susitikimams su agentais KGB slapta nuomodavo iš gyventojų butus, o nuomininkų vaidmenį atliekantiems asmenims atsilygindavo finansiškai. Be to, įvairaus dydžio pinigų sumas už sėkmingą bendradarbiavimą, atliktas užduotis ir pavedimus sovietinis saugumas išmokėdavo ir susitikimų bei konspiracinių butų laikytojams. Viena vertus, KGB kišosi ne tik į privatų, bet ir į šeimyninį žmogaus gyvenimą, kita vertus, manipuliudamas žmonėmis, naudojo jų būstais, o už tai temokėdavo simbolinį nuomos mokestį ir įtraukdavo juos į slaptą bendradarbiavimą su sovietiniu saugumu.

Nuorodos

¹ J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinę režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007, p. 349.

² *Контрразведывательный словарь*, Москва, 1972, c. 129.

³ Ibid., c. 136.

⁴ Ibid., c. 328.

⁵ Ibid., c. 313.

⁶ J. Barron, *KGB: the Secret work of soviet Secret agents*, London, 1983.

⁷ *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB* by New York, 1999.

⁸ H. Müller-Enbergs, „Valstybės saugumo ministerijos slaptojo darbo teorija ir praktika“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6), p. 110.

⁹ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21.

¹⁰ J. Starkauskas, „23-iojo pasienio būrio žvalgybininkų veikla Lietuvoje 1954–1958 m. blokuojant pajūrį“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12).

¹¹ *Контрразведывательный словарь*, Москва, 1972.

¹² *Сборник КГБ СССР*, Москва, 1959–1990, № 1–148.

¹³ В. Широнин, *Под колпаком контрразведки. Тайная подоплека перестройки*, Москва, 1996;

to paties, *КГБ – ЦРУ. Секретные пружины перестройки*, Москва, 1997.

¹⁴ А. Елизаров, *Контрразведка ФСБ против ведущих разведок мира*, Москва, 1999.

¹⁵ Ф. Бобков, *КГБ и власть*, Москва, 2003.

¹⁶ А. Шемякин, *17 тайн Лубянки*, Москва, 2007.

¹⁷ SSRS KGB pirmininko gen. I. Serovo 1958 m. spalio 3 d. įsakymas Nr. 0040 dėl konspiracinių ir susitikimų butų parinkimo bei naudojimo trūkumų, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 104, l. 56.

¹⁸ Ibid., l. 57–61.

¹⁹ Ibid., l. 62 a. p.

²⁰ SSRS KGB pirmininko 1960 m. liepos 29 d. įsakymas Nr. 00305 dėl darbo, atlikto parenkant ir naudojant konspiracinius ir susitikimų butus, patikrinimo rezultatų, ibid., ap. 46, b. 105, l. 7.

²¹ Ibid., l. 8.

²² SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 00140 „Dėl SSRS valstybės saugumo organų agentūrinio aparato ir patikimų asmenų nuostatų patvirtinimo“, ibid., ap. 46, b. 150, l. 5.

²³ SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 00145 „Dėl agentūros įskaitos instrukcijos patvirtinimo valstybės saugumo organuose“, ibid., b. 1512, l. 22 a. p.–23.

²⁴ LSSR KGB pirmininko plk. K. Liaudžio 1955 m. liepos 2 d. ataskaita SSRS KGB pirmininkui I. Serovui, ibid., ap. 10, b. 209, l. 13.

²⁵ Inspekcijos prie LSSR KGB pirmininko viršininko pplk. A. Babincevo 1959 m. gegužės 16 d. pažyma apie kai kuriuos saugumo komiteto ir inspekcijos darbo klausimus, *ibid.*, b. 255, l. 38.

²⁶ SSRS KGB pirmininko prie MT grupės referento plk. Čvano, SSRS KGB vyriausiosios 2-osios valdybos vyr. operatyvinio įgaliotinio pplk. Lešenko, SSRS KGB Kadru valdybos vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Utenko 1959 m. spalio 17 d. pažyma, *ibid.*, l. 166.

²⁷ LSSR KGB pirmininko pplk. A. Randakevičiaus 1963 m. sausio 5 d. ataskaita apie 1962 m. agentūrinį-operatyvinį ir tardymo darbą, *ibid.*, b. 324, l. 3.

²⁸ LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. A. Ališausko 1974 m. gruodžio 13 d. pažyma, *ibid.*, ap. 14, b. 514, l. 70.

²⁹ LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus viršininko pplk. P. Čiudo 1976 m. gruodžio 21 d. statistiniai duomenys apie kontržvalgybinį darbą, *ibid.*, b. 517, l. 56.

³⁰ Inspekcijos prie LSSR KGB pirmininko viršininko pplk. A. Babincevo 1959 m. vasario 13 d. pažyma apie susitikimų butų naudojimą Kauno mieste, *ibid.*, ap. 10, b. 255, l. 124.

³¹ *Ibid.*, l. 127.

³² *Контрразведывательный словарь*, c. 153.

³³ LSSR KGB operatyvinio-techninio skyriaus viršininko mjr. A. Naro 1960 m. sausio 12 d. pažyma apie darbo rezultatus, LYA, f. K-I, ap. 10, b. 254, l. 284.

³⁴ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. N. Vukolovo, LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Ročkos, LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotojo pplk. I. Timonovo, LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Andriačio 1969 m. rugsėjo mėn. pažyma apie darbą su agentais 1967–1969 m., *ibid.*, ap. 3, b. 665, l. 120.

³⁵ *Ibid.*, l. 121.

³⁶ *Ibid.*, l. 122.

³⁷ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 6-ojo poskyrio viršininko mjr. I. Fursovo 1983 m. gruodžio 27 d. ataskaita apie kontržvalgybinį darbą, *ibid.*, ap. 14, b. 182, l. 94–95.

³⁸ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko 1985 m. gruodžio 17 d. kalba apie kontržvalgybinį darbą, *ibid.*, b. 21, l. 139.

³⁹ SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 00145 „Dėl agentūros įskaitos instruk-

cijos patvirtinimo valstybės saugumo organuose“, *ibid.*, ap. 46, b. 1512, l. 20–21.

⁴⁰ Inspekcijos prie LSSR KGB pirmininko viršininko pplk. A. Babincevo 1959 m. vasario 13 d. pažyma apie susitikimų butų naudojimą Kauno mieste, *ibid.*, ap. 10, b. 255, l. 126.

⁴¹ Vyriausiosios valdybos pasienio kariuomenės inspekcijos komisijos viršininko gen. mjr. Zaboltino, inspekcijos komisijos nario pplk. Pokorevo 1962 m. gegužės 16 d. pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, ap. 24, b. 26, l. 43.

⁴² LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko plk. S. Skačkausko 1985 m. sausio 13 d. pažyma apie agentūros sudėtį LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. J. Petkevičiui, *ibid.*, ap. 6, b. 397, l. 12.

⁴³ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko 1984 m. gruodžio 11 d. agentūros tinklo sąrašas, *ibid.*, ap. 14, b. 20, l. 126–131.

⁴⁴ LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Ukmergės rajonui 1963 m. rugsėjo 10 d. pažyma apie operatyvinę veiklą, *ibid.*, ap. 10, b. 324, l. 310.

⁴⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. N. Vukolovo, LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Ročkos, LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotojo pplk. I. Timonovo, LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Andriačio 1969 m. rugsėjo mėn. pažyma apie darbą su agentais 1967–1969 m., *ibid.*, ap. 3, b. 665, l. 112.

⁴⁶ LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Varėnos rajonui kpt. M. Šakalio 1960 m. gruodžio 30 d. ataskaita LSSR KGB pirmininkui A. Randakevičiui apie agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, ap. 10, b. 257, l. 55.

⁴⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. N. Vukolovo, LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Ročkos, LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotojo pplk. I. Timonovo, LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Andriačio 1969 m. rugsėjo mėn. pažyma apie darbą su agentais 1967–1969 m., *ibid.*, ap. 3, b. 665, l. 119.

⁴⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus viršininko plk. V. Ginko 1969 m. liepos 15 d. pažyma apie darbą su agentais, *ibid.*, l. 93.

⁴⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. N. Vukolovo, LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Ročkos, LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotojo pplk. I. Timonovo, LSSR

KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Andriačio 1969 m. rugsėjo mėn. pažyma apie darbą su agentais 1967–1969 m., *ibid.*, l. 113.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ LSSR KGB 7-ojo skyriaus viršininko plk. Veli-kovo 1959 m. gruodžio 30 d. ataskaitinis pranešimas apie darbą LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ibid.*, ap. 10, b. 254, l. 308.

⁵² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus, LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko plk. S. Skačkausko 1985 m. sausio 8 d. patvirtinti statistiniai duomenys apie agentūrą, *ibid.*, ap. 6, b. 397, l. 8.

⁵³ J. Starkauskas, *op. cit.*, p. 5.

⁵⁴ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. N. Vukolovo, LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Ročkos, LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotojo pplk. I. Timonovo, LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Andriačio 1969 m. rugsėjo mėn. pažyma apie darbą su agentais 1967–1969 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 665, l. 113.

⁵⁵ *Контрразведывательный словарь*, c. 291.

⁵⁶ *Ibid.*, c. 224.

⁵⁷ *Ibid.*, c. 313.

⁵⁸ J. Starkauskas, *op. cit.*, p. 19–20.

⁵⁹ SSRS KGB pirmininko 1983 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 00140 „Dėl SSRS valstybės saugumo organų agentūrinio aparato ir patikimų asmenų nuostatų patvirtinimo“, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 150, l. 25.

⁶⁰ Mjr. N. Palionio finansinė ataskaita (pagal formą Nr. 7) apie išlaidas vaišinant agentus 1991 m. sausio 3–6 d., *ibid.*, b. 3975, l. 6.

⁶¹ Registracinis susitikimų buto laikojo Dobilo paskatinimo apskaitos sąrašas Nr. 29642, *ibid.*, b. 3993, l. 12.

⁶² LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko pplk. A. Karinausko 1989 m. kovo 28 d. pranešimas LSSR KGB finansų skyriaus viršininkui pplk. A. Tilvikui dėl atlyginimo išmokėjimo susitikimų buto laikytojui Elvyrai, *ibid.*, ap. 6, b. 534, l. 87.

⁶³ LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko pplk. A. Karinausko 1989 m. balandžio 24 d. pranešimas LSSR KGB finansų skyriaus viršininkui pplk. A. Tilvikui dėl atlyginimo išmokėjimo susitikimų buto laikytojui Nikitinui, *ibid.*, l. 121.

⁶⁴ LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Palačiono 1989 m. liepos 10 d. pranešimas LSSR KGB finansų skyriaus viršininkui pplk. A. Tilvikui dėl atlyginimo išmokėjimo susitikimų buto laikytojui Chemikui, *ibid.*, l. 187.

⁶⁵ LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko pplk. A. Karinausko 1989 m. gegužės 10 d. pranešimas LSSR KGB finansų skyriaus viršininkui pplk. A. Tilvikui dėl atlyginimo išmokėjimo susitikimų buto laikytojui Birutei, *ibid.*, l. 127.

⁶⁶ LSSR KGB 10-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Palačiono 1989 m. birželio 30 d. pranešimas LSSR KGB finansų skyriaus viršininkui pplk. A. Tilvikui dėl atlyginimo išmokėjimo susitikimų buto laikytojui Viktorijai, *ibid.*, l. 174.

⁶⁷ LSSR KGB išmokų susitikimų buto laikytojui Klevui lapas Nr. 28843, *ibid.*, ap. 46, b. 3993, l. 20.

⁶⁸ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1989 m. balandžio 4 d. sąmatos projektas „Ypatingos išlaidos 1990 metams“, *ibid.*, ap. 49, b. 644, l. 15–16.

⁶⁹ A. Anušauskas, „KGB Lietuvoje 1940–1991 metais“, *Lietuvos archyvai*, 1997, Nr. 8, p. 50.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 26 d. nutarimas Nr. 360 „Dėl TSRS gynybos ministerijos, TSRS vidaus reikalų ministerijos ir TSRS valstybės saugumo komiteto įstaigų darbuotojų socialinės rehabilitacijos bei jų šeimos narių socialinių garantijų“, <http://www3.lrs.lt/>.